

ISSN 0027-8084
УДК 808.61./.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XLI/1-2

БЕОГРАД
2010

Digitized by Google

МИЛАН ШИПКА
(Српско Сарајево)

ГЕМИНАЦИЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом раду указује се на бројне примере изговора и писања удвојених говорних елемената, најчешће гласова (самогласника и сугласника) у нашем језику. Тој појави, поготово са општеусвојеним лингвистичким термином *геминација*, којим се означава у другим језицима, у нас се не обраћа довољна пажња, иако има доста разлога који упућују на потребу темељитијег бављења геминацијом у српском језичком стандарду, пре свега с ортоепског и с ортографског становишта. Овде се детаљно анализирају примери геминираних гласова у творби домаћих речи и однос према геминатама у речима страног порекла приликом њиховог преузимања у српски језички стандард.

Кључне речи: геминација, удвајање гласова, ортоегија, ортографија, језички стандард.

Термин *геминација*, као ознака одређене фонетске и фонолошке појаве у лингвистици и њено граматичко објашњење и правописно регулисање, у нашим граматикама и ортографским приручницима савременог стандардног језика, а тако је, уз један једини изузетак (Пеце—Станојчић 1972), и у осталим језичким приручницима, уопште се не употребљава, чак ни кад се поједини случајеви који би се морали подвести под тај појам и обрађују. Белић 1950: 61 има једно поглавље (XI) под насловом *О удвајању сугласника*, и то опет без употребе термина *геминација*. То, у ствари, и није поглавље, него кратак ставак, који у целини гласи: „140. — Удвојени сугласник пише се само у једном случају: када се суперлативно *ј* наводи пред речју која почиње сугласником *ј*: *најјачи*, *најјуначнији* и сл.“. Уз овај Белићев изузетак, који обухвата само један пример од многих који у нас постоје и у говору и у писању, могло би се закључити као да та појава нема никакве везе са српским језиком, него припада тамо неким другим језицима (арапском, на пример). Минуциознија анализа српског усменог и писменог језичког израза, па и обрада одговарајућих примера у нашим језичким нормативима, иако без употребе тога термина, показује, међутим, да ипак није тако. То најбоље потврђују аутори *Енциклопедијског лексикона „Мозаик знања“*, први том *Српскохрватски језик* (у редакцији А. Пеце и Ж. Станојчића), где се, за разлику од осталих наших језичких приручника, даје објашњење појмова *геминација* и *гемината*, које је вредно да се цитира, не само зато што је у нашој лингвистичкој литератури ретко него и због концизности и корисних додатних објашњења, како их ми не бисмо морали понављати. Ту је, уз изостављање неколико у нашем раду датих примера из страних језика, којима се, и то

баш кад се ради о гласовним геминатама, ове одреднице углавном и илуструју, на стр. 100 речено:

„**GEMINACIJA** (lat. *geminare* – podvostručivati), udvajanje, reprodukcija (obično glasova)...; ponavljanje, udvostručavanje cele reči, ili pojedinih slogova, obično korena ili prvog dela korena – kao način obrazovanja reči, naročito onomatopejskih (*av-av, ku-ku, tu-tu, kokodakati, ljuľjuškati, kukurikati*). Geminacija je karakteristična za dečji govor: *pa-pa, di-di* itd. Udvajanje reči u srpskohrvatskom jeziku služi i kao stilsko sredstvo za ekspresivnije izražavanje, tako da se npr. ponavljanjem prideva i priloga izražava pojačavanje. (Magla je bila *gusta, gusta*; Lepo si to uradio. *Krasno, krasno*; – a ponavljanjem glagola ističe se trajnost radnje: *Govorio sam mu i govorio, ne vredi. Ti samo plačeš, plačeš*)“.

И одмах затим:

„**GEMINATA**, udvojeni suglasnik, koji se izgovara sa malom pauzom, predikom između prvog i drugog dela, što pri izgovoru daje utisak dveju naizmeničnih artikulacija, npr. u franc. *immense*, nem. *Kommen*“.

Овде се на геминацију у српском језику скреће пажња, пре свега са ортоепског и ортографског становишта, и то почев од ширег разјашњавања тог појма до анализе примера те појаве у српском језику и њеног нормативног регулусања.

1.1. У великом *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva* Рикарда Симеона (1969) под одредницом **geminacija** дат је прво преглед термина којима се та појава означава у латинском: *geminatio, reduplicatio, duplicatio*, и још шест европских језика – руском: удвоєние, гемина́ция, немачком: *Geminatio, (Ver)doppelung, Reduplizierung, Reduplication*, енглеском: *geminatio, reduplication*, француском: *gémination, redoublement, reduplication*, италијанском: *geminazione* и шпанском: *geminación*. Већина тих термина, као што су удвоєние, (*Ver*)*doppelung, Reduplizierung, Reduplication, redoublement, reduplication*, па и онај основни и најчешћи – *геминација* (у разним ортографским варијацијама наведених језика), што потиче од латинског *geminus* близанац, већ и сами по себи јасно упућују на то о каквој се појави ради – о удвајању или удвоstručавању. Иза тога следе шира објашњења, која та удвоstručавања потврђују у различитим видовима и разним језицима, па делимично и у нашем. Ту су, уз опште констатације, и бројни цитати из релевантних лингвистичких извора. О геминацији уопште речено је да се она „среће у писму и у изговору“, а „razlikuje se geminacija: 1. suglasnika, 2. samoglasnika, 3. riječi“; – „osobito udvostručavanje suglasnika“. И даље: „U alfabetskom pismu geminacija se obično označava dvostrukim suglasnikom. (Npr. dvostruki 't' u talijanskoj riječi 'atto', ili dvostruko 'u' u finskoj riječi 'kuusi'). U govoru geminacija dovodi do produženja glasa ili do perioda potpunog zatvora prije oslobađanja eksplozivnog glasa *pg*. U fonologiji to je reduplikacija suglasnika, – v. *geminata*. Potječe pak: 1. ili iz asimilacije dvaju različitih suglasnika, npr. t. *lètto < lectus*; 2. ili od susreta istih suglasnika u tvorbi riječi, npr. t. *innato < in + nato*, usp. hs. *najjači*; 3. ili zbog brzog izgovora radi veće izražajnosti; takva je npr. franc. silabična geminacija *bèbète, fille* itd. Prve dvije zovu se *organske* ili *prirodne geminacije*, a treća *značenjska* ili *ekspresivna geminacija* (*spr*). Podvostručenje vokala upotrebljava se katkada za označavanje njegove dužine (njem. *Meer*) *mz, spr; geminacija* se često zove i ponavljanje jedne riječi *hr,*

tj. iteracija*; u poetici je to vrsta fonetične figure ('podudaranje jednakih riječi i izreka različnim načinom namještenih'), erizeuksa* (Phoebamomon, Herodijan) z.“ (Skok 1969 I: 388).

/, *Астериск уз овај и друге помињане термине овде, према објашњењу самога аутора, Р. Симеона, значи „neologizme i individualne nazive, izraze (ili takve koje употребљава samo jedan pisac ili samo nekoliko pisaca)“./

И термин *geminata*, који се такође објашњава у *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva*, важан је за потпуно разумевање геминације у српском језику. Ту је речено да је то „geminiran ili udvojen suglasnik, dvostruki*, udvostručeni, podvostručeni, udvojeni s. rč: опćenito u fonologiji: dvostruki ili produženi suglasnik (X jednoslovni ili kratki s.) spr; udvojeni suglasnik“, али и „podjela jednoga suglasnika na dva sloga, npr. lat. lip-pus hr“. Важна је и напомена да је геминирани сугласник „izgovoren jednim napinjanjem* i jednim opuštanjem*, dok mu je držanje* dvostruko duže š“ (ib.), што је на други начин већ речено у приручнику Пецо–Станојчић 1972: 100.

1.2. О удвајању сугласника у писменом тексту могло би се још понешто рећи, али то се односи углавном на правописни карактер удвајања, као у већ наведеном примеру подвостручења самогласника (нем. Meer) где се подвостручењем самогласника означава дуги изговор (једнога). У неким језицима то је само правописни сигнал да се претходни слог изговара кратко (нпр. у немачком: Wasser /vaser/ вода), супротно тзв. „немом х“, које се не изговара, него само упућује на дужину претходног слога (нпр. нем. zehn /ce:n/ десет и сл.), па тај случај нема директне везе с геминацијом о којој се овде говори, поготово не с геминацијом у српском језику, где се удвајање сугласника не користи као правописни знак за изговор претходних вокала, као што немамо ни „немо х“ као ознаку дужине претходног вокала, односно слога... Стога то можемо занемарити. Међу изворима које Симеон помиње и цитира и иначе се, као што се може видети по скраћеним ознакама, налази се само један наш: z (L. Zima, *Figure u našet narodnom pjesništvu*, JAZU, Zagreb, 1980), и то баш онај који се односи на гласовне фигуре у песништву, чиме се ми овде нећемо бавити тако да на основу дефиниција које је дао Симеон, а које ће бити сажете у следећој тачки, имамо добру основу за расправу о теми која је предмет наше анализе.

1.3. На основу свега што садрже информације које је скупио Симеон, о геминацији и геминатама могло би се, укратко, рећи следеће:

Геминација је удвајање (подвостручивање, редупликација) говорних елемената: гласова (самогласника и сугласника), или, ређе, слогова и речи, а *геминате* су ти удвојени елементи (према лат. *geminus* близанац). Геминате се изговарају и читају на више начина: 1) као један продужени самогласник (уп. нем. Meer /me:r/) или 2) продужени сугласник „izgovoren jednim napinjanjem* i jednim opuštanjem*, dok mu je držanje* dvostruko duže š“ (в. т. 1.1, крај другог пасуса); 3) као два посебна самогласника (нпр. лат. *coordinatio* /ko-ordinacio/ координација); 4) као један сугласник, где је то само правописни сигнал, као у нем. Wasser, с двоструком функцијом: а. означавања краткоће претходног слога (испред удвојеног сугласника), као у примерима: Ratte /rate/ пацов, али Ra-

tem /Ra:te/ пата – zusammen /cu:zamen/ заједно, али Samen /za:men/ семе – Kenner /ken:er/ познавалац, али jener /je:ner/ онај и сл.

и **b.** упућивања на начин читања у интервокалном положају: /с/, а не /з/, јер се у овом другом случају пише једно *s* (уп. нпр. Düsseldorf /diseldorf/, али Diesel /di:zel/). Тако је не само у немачком него и у неким другим језицима (латинском или италијанском, нпр.). Они који то не знају, име познате италијанске банке и банковног конзорцијума Intesa изговарају „интеса“ (са *c*), уместо „интеза“ (са *z*), као и у италијанском.

2. У дефиницијама које даје Симеон 1969 (у т. 1.1) поменут је само један наш пример геминације (*најјачи*), исто, дакле, као код већ цитираног Белића 1950 под насловом **О удвајању сугласника**. То, наравно, није довољно за потпуније сагледавање те појаве у српском језику, јер је она знатно раширенија, а и специфичнија, па је стога потребно указати на све видове у којима се код нас јавља.

2.1. Самогласничке геминате (два иста самогласника један до другог) јављају се систематски у нашим речима искључиво у сложеницама: **а.** на крају префиксалног морфема и основне речи, као у примерима: *јџочим*, *јџообарајџи*, *јџоодваљивајџи*, *јџодрајџи*, *јџоошћирајџи*, *јџоошћилаћивајџи* и сл. или **в.** на крају прве и почетку друге просте речи у споју: *једнообразан*, *једнообразноси*, *једнок*, *народноослободилачки* и сл. И у речима страног порекла, приликом њиховог преузимања, самогласничке геминате (настале на исти начин као и у нас) редовно се задржавају. Тако онда пишемо: *коојерајџија*, *кдојерајџијван*, *коојерајџијвноси*, *координајџија*, *коордијџијор*, *координајџије*, *кдордијџијини* (систем), *коордијџијвноси*, *коојџијџија*, *коојџијџирајџи*, *коојџијџирање*, *одлоџ*, *оодлоџија*, *одлошкџи*, *одлџи*, *одлџијски*, *зоодлоџија*, *зодлоџ*, *зодлошкџи* итд. (овде се, наравно, не убрајају просте речи, као што је нпр. енглески израз *pool* /pu:l/, које се транскрибују према изговору удвојених самогласника у језику даваоцу, у овом случају: *јул* – у нас углавном прихваћено као термин у значењу „удруживање медија, агенција за штампу и сличних установа у циљу заједничког информисања“).

2.1.1. Разлог задржавању самогласничких гемината, тј. удвојених самогласника у наведеним сложеницама, што се иначе у нашем језику противи тежњи укидању хијата (зева) ради лакшег изговора, семантичке је природе. И у изговору и у писменом тексту, наиме, потребно је сачувати неокрњену гласовну структуру обају делова сложенице да би се у комуникацији потпуно пренело њихово значење, јер. нпр. *јџочим*, *длоџ* уместо *јџоочим*, *одлоџ* и сл. сасвим би замутило значење тих сложеница, па би било тешко разабрати о чему је реч. Поготово се та разлика осећа између глагола *јџоодваљивајџи* и *јџоодваљивајџи*, који сваки за себе значе сасвим нешто друго: *јџоодваљивати* (редом одваљивати више дасака или проштаца у огради и сл.), а *јџоодваљивајџи* (подметати коме нешто). Ту је вокалска гемината као диференцијални семантички знак неизоставна.

2.1.2. За разлику од сугласничких гемината, два се суседна самогласника изговарају као два оделита гласа, па кад их већ називамо „близаницима“, могли бисмо рећи да су то „одвојени близанци“, не само семантички (јер их раздваја семантичка пауза) него и физички (изговарају се, чују, а и бележе, као

два иста, али посебна гласа): *п̄дочим* /п̄д-очим/, *п̄одрати* /по-драти/, *п̄одш̄ири-и* /по-дш̄итрити/, *п̄оош̄иилаћивати* /по-отплаћивати/, *једнообразан* /једно-образан/, *једнообразн̄ос̄и* /једно-образн̄ост/, *једнок* /једно-ок/, *народноослободилачки* /народно-ослободилачки/, *кооперација* /ко-операција/, *кдопериш̄иван* /кд-операш̄иван/, *кооперативн̄ос̄и* /ко-оперативн̄ост/, *координација* /ко-ординација/, *координатор* /ко-ординатор/, *координате* /ко-ординате/, *кдордиш̄ини* /кд-ординатни/ (систем), *координир̄ан̄ос̄и* /ко-ординир̄ан̄ост/, *кооптација* /ко-оптација/, *кооптирати* /ко-оптирати/, *кооптирање* /ко-оптирање/, *одлог* /о-длог/, *одлогија* /о-одлогија/, *одлошк̄и* /о-длошк̄и/, *одл̄иш̄и* /о-дл̄ит/, *одл̄иш̄к̄и* /о-дл̄итски/, *зоодлогија* /зо-одлогија/, *зодлог* /зо-длог/, *зоодлошк̄и* /зо-длошк̄и/.

2.1.3. У нашим сложеницама овога типа ретко се кад греша при писању. Понекад се само може чути или прочитати *једнообразан*, *једнообразн̄ос̄и* уместо *једнообразан*, *једнообразн̄ос̄и*, али у осталим наведеним речима тешко да ће ко од изворних говорника српског језика погрешити. Насупрот томе, у изговору и писању страних сложеница (вероватно, због мање „транспарентности“ њихових саставних делова) грешке су веома честе, па се готово редовито у језику слабије језички образованих говорника српског језика сусреће: *копериш̄ни*, *копериација*, *кдопериш̄иван*, *копериш̄ивн̄ос̄и*, *кордиација*, *кордиш̄ини*, *кордиш̄ате*, *кдордиш̄ини* (систем), *зоодлогија*, *зодлошк̄и* (врт) итд. (све с једним *о*, дугим или кратким), уместо правилног: *кооперација*, *кооперација*, *кдопериш̄иван*, *коопериш̄ивн̄ос̄и*, *координација*, *координатор*, *координате*, *кдордиш̄ини* (систем), *зоодлогија*, *зоодлошк̄и* (врт) и сл. Због тога је потребно све такве речи унети у наше граматичке и правописне приручнике с ознаком њиховог правилног изговора и писања и упозорењем на грешке које се ту јављају у пракси.

2.1.4. Као што је већ речено, ово вреди за сложенице у којима се вокалске геминате налазе на граници префиксалног морфема и основне речи или на месту спајања двеју речи у једну (где се налази семантичка пауза), али не и у простим речима, где у српском језику нема такве једнообразности (да не кажем „једнообразности“, како многи ову реч погрешно изговарају и пишу), па се у пракси јављају честа колебања. Тако је, на пример, назив за познату оријенталну послатицу *рах̄аиш̄-л̄окум* у српском говорном изразу (и у свакодневном језику, али и у језичком стандарду) уобичајен у облику без *х*: *ра̄иш̄лук*. Тако је, у загради, забележено и у *Turcizmima i srpskohrvatskom jeziku*, уз *rah̄at-l̄okum*, коме се облику, као изворном, стављањем на прво место у одредници изван заграде, даје предност (Шкалаић 1965: 529). У истом извору облик *rātluk* стоји у загради и уз одредницу *rah̄atluk* („zadovoljstvo, spokojstvo, udobnost, bezbrižnost“, ib.), мада би овде било боље да се остави гемината: *ра̄иш̄лук*, ако ни због чега другог, а оно због разликовања од кулинарског термина *ра̄иш̄лук* (*рах̄аиш̄-л̄окум*). У сваком случају *ра̄иш̄лук* би морао бити означен као дијалектизам (према стандардном *рах̄аиш̄лук*), док би облику *ра̄иш̄лук* (са значењем кулинарског термина) требало признати стандарднојезичку вредност, макар и с напоменом да је тако уобичајено, или, још боље, уз потпуно једнакост с обликом *рах̄аиш̄-л̄окум*, или чак с предношћу над тим обликом, због готово потпуног превладавања у српској говорној и стандарднојезичкој пракси, изузев муслиманских средина. Правопис 1960 у речничком делу даје равноправно *ра̄иш̄лук* и *рах̄аиш̄-л̄окум*, мада их не доводи у везу, а *рах̄аиш̄лук* бележи са *х*, што је добро решење, без обзира на то што Шкалаић 1965, како смо видели, бележи *rātluk*

и у том значењу. Шкаљић је, међутим, дескриптивног, а не нормативног карактера, па се у оваквим случајевима не треба на њега ни ослањати. Зато су састављачи Правописа 1960 потпуно у праву, не само у овом него и у многим другим нормативним решењима. У актуелном *Правопису српскога језика* МС 1993 о томе се, нажалост, не може наћи ништа.

Шкаљић уз главну одредницу *māhala* бележи у загради и два лика те речи без *x* (с геминатом: *māala* и сажето: *māla*), обоје изван српског језичког стандарда. Ово друго налази се у топонимима: *Jaiāgān-māla* или, чешће, *Jaiāgān-māla* (насеље у Београду), *Цiġān-māla* или *māla* (у више србијанских градова), па би се у саставу тих имена, али само у оквиру њих, јер властита имена имају посебан статус у стандардном језику, тај облик могао прихватити, као што се прихвата *Mārindvōr* или *Bēm̄basha* уместо *Mārijin dvōr* и *Bēnī-basha* – изв. тур. „главна брана“ (у Сарајеву) и сл. Правопис 1993: 411 добро упозорава: „махала (не мала)“, али је уз то требало додати на одговарајућем месту и уобичајено *Jaiāgān-māla* или *māla*, као што су то учинили састављачи Правописа 1960: 355, где уз одредницу *jatāgān*, стоји: „*Jatāgān-māla* (у Београду)“.

Све ово показује да се вокалске геминате не јављају у простим речима, него само у сложеницама, и то на граници префиксалног морфема и основне речи или споју двеју речи у једну, па то треба регулисати ортоепским и ортографским нормама. То не значи да не треба нормирати и начин писања овде узгред споменутих простих речи, јер ту, како смо видели има доста колебања и неусаглашености и у пракси и у нашим нормативима.

2.2. Сугласничке геминате у сложеницама много су чешће у српском језику него вокалске, а разликују се од њих и изговором, и начином настанка, па и бележења у писменом тексту. Осим тога, овде се јавља и проблем преузимања страних речи, посебно оријентализама, с изворним геминатама у корену, па ћемо се стога морати задржати на анализи три посебна случаја, и са ортоепског и са ортографског становишта.

2.2.1. Према ортографским (а и још неформулисаним, бар не посебно, ортоепским) правилима о губљењу сугласника у српском језику, два иста сугласника не могу стајати један до другог. Ако се у творби речи, а директно или **в**. након извршених гласовних промена, деси да се два иста сугласника нађу један до другог, један се од њих губи, или, како стоји у Правопису 1960: 66, „у изговору се своде на један глас, који се тако, као један, и пише...“. По томе се, значи, правилно изговара и пише:

а. безакоње (< *беззакоње* < *без+закоње*), **оделиџи** (< *одделиџи* < *од + делиџи*), **одужсиџи** (< *оддужсиџи* < *од + дужсиџи*), **руски** (< *русски* < *рус + ски*);

б. исийниџи (< *иссийниџи* < *изсийниџи* < *из + сийниџи*) – с претходно извршеним једначењем по звучности, **ражесџиџи** (< *ражжесџиџи* < *разжесџиџи* < *раз + жесџиџи*) – где удвајају, а затим и губљењу сугласника, претходи једначење по месту творбе, **ишарџи** (< *ишшарџи* < *ишарџи* < *изшарџи* < *из + шарџи*) – с обе те промене, које доводе до удвајања, а потом и губљења једног од удвојених сугласника.

То би значило да у творби оваквих сложеница, па и изведеница (као што су нпр. *руски*, *џруски* и сл.) нема гемината, јер се оне, и кад се створе у ланцу

гласовних промена, на граници коренског и суфиксалног морфема укидају према датом основном правилу о губљењу сугласника у српском језику.

То ипак није тако у свим речима овога типа. Постоје одређена одступања, и то, како стоји у Правопису МС 1993: 150, „у случајевима у којима би упрошћавање сугласничке групе нарушавало смисаону јасност и мотивисаност“, а тако је нормирано и образложено правописним нормама о губљењу сугласника и у другим правописним приручницима и граматикама српског језика. Најкраће и најпотпуније образложење (укључујући и разлоге таквог одступања), можемо наћи у Правопису 1960, где је у наставку цитираног основног правила о губљењу сугласника речено следеће:

„Одступања од свођења двају сугласника на један може бити у сложеним речима у којима се први део завршава оним истим сугласником којим почиње други њен део. Када би испуштање једног од тих сугласника довело до нејасноће или тежег разумевања дотичне речи, пишемо удвојене сугласнике:

у суперлативу придева који почињу сугласником *j*:

најјачи, најједрији, најјаснији, најјужнији, најједностљавнији;

у другим сложеницама као што су:

надружићвени, нузарада, иреддржавни (преддржавни период), *иоддијалекати, две четрдесетипрећине* (^{2/43})“ (ib.).

Овове треба додати: под 1) и суперлативе прилога с иницијалним словом *j*: *најјаче, најјасније, најјужније, најједностљавније* (али и других таквих придева: *најјезэровићиији, најјефипићиији, најјоэунасићиији, најјединсићвенији* и одговарајућих прилога: *најјезэровићиије, најјефипићиије, најјоэунасићиије, најјединсићвеније* и сл.), а под 2) именице и придеве као што су *нузанимање, ваннасићавни, надрушићвени, иреддићломски, иранссибирски, иосићираумаићски*. Тако би требало писати и *одићериићиии*: *оћериићиии* (у другом значењу), а не онако како је дато у РСМ, као и бројеве када се (у поштанским упутницама или уплатницама и другим финансијским документима, супротно актуелним правописним нормама, пишу састављено из оправданих разлога: да би се спречило могуће додавање, на пример: динара 1.233 (словима: једнахиља-дадвестотинетридесеттри), што је особина административног стила, који се такође мора узимати у обзир приликом нормирања. Уз ово треба напоменути да именице као што је *четрдесетипрећина*, овде дата у оквиру разломка *две четрдесетипрећине* (^{2/43}), није једина која се тако пише, па би требало нормирати као самосталне речи и *двадесетипрећина, иридесетипрећина, четрдесетипрећина, идесетипрећина, шездесетипрећина, седамдесетипрећина, осамдесетипрећина* и *деведесетипрећина*; неке од њих треба навести као примере у правилима, а све у речничком делу, што у Правопису МС 1993 није никако учињено, у Правопису 1960 није дато целовито и на одговарајући начин, а у Правописном речнику с правописно-граматичким саветником унесено је тек у друго издање (Шипка ²2010), након ове елаборације.

2.2.1.1. Разлози за задржавање консонантских гемината у наведеним примерима исти су као и код вокалских, а то је потреба да се и у изговору и у писменом тексту сачува неокрњена гласовна структура обеју речи како би се у комуникацији потпуно и јасно пренело њихово значење, јер. нпр. *најјачи, најједрији, најјаснији, најјужнији, најјоэунасићиији*, или *надружићвени, иодијалекати, нузарада* и сл. замутило би значење тих сложеница, а у неким би случајевима

било тешко разабрати о чему је реч: *надрушћивени* би се могло схватити да се односи на нешто што је „на друштву“, а не „над друштвом“. Лош је карактеристичнији пример *одћерейћиии* > *оћћерейћиии* (с једначењем по звучности које се не бележи у писању), што значи: „делимично растеретити“, док облик с једним *ћ*: *оћерейћиии* значи „набацити терет на некога или нешто“. Стога ту има разлога за геминацију */оћћ:ерейћиии/*. Тамо где такве опасности нема, геминате се поништавају губљењем сугласника, као у примерима (датим у т. 2.2.1. и 2.2.2).

2.2.1.2. И овде, као и код вокалских, геминате се означавају и у изговору и у писању. У писању с два иста слова један до другог, а у изговору друкчије него код вокалских, где се два суседна самогласника изговарају као два оделита гласа, због чега смо их описно назвали „одвојеним близанцима“ (в. горе у т. 2.1.2). Следећи исту метафорику, могли бисмо рећи да су консонантске геминате „спојени близанци“, јер се не изговарају као два оделита гласа један до другог: *нај-јачи*, *ван-настћавни* и сл., него као један продужен истакнутији глас, па га стога обележавамо друкчије: *нај:ачи*, *нај:ужнији*, *нај:едностћавнији*, *нуз:арада*, *ван:астћавни*, *двадесетћ:рећина* итд.

2.2.1.3. У бележењу консонантских гемината (наравно, тамо где им је по правилу место) најчешће се грешу у облицима суперлатива, где се изоставља једно *ј* (*најјачи*, *најужнији*, *наједрији* уместо *најјачи*, *најјужнији*, *најједрији*), па је уз сваки придев у речничком делу правописних приручника потребно, уз остале морфолошке и правописне податке, унети и правилне облике суперлатива, али и све сложенице које на граници префиксалног и коренског морфема имају консонантске геминате (*наддрушћивени*, *ћоддијалекаћ*, *нуззарада*, *нуззанимање*, *ваннастћавни* итд.).

2.2.1.4. Консонантске геминате које настају на овај начин нису карактеристичне за наше просте речи, у вези с тим нема колебања као код вокалских гемината (в. горе у т. 2.1.4), па нема потребе да о њима овде расправљамо нити да се препоручује њихово уношење у правописне и граматичке приручнике српског језика. Транскрипција страних простих речи с геминатама посебан је проблем, о коме ће бити речи нешто касније (в. т. 2.2.3).

2.2.2. Друго правило о губљењу сугласника којим се укидају консонантске геминате у простим речима, а задржавају у сложеницама на границама префиксалних и коренских морфема, овај пут само у изговору, а не и у писању, формулисано је прегледно и јасно, с изузецима (који нас посебно занимају), у Правопису 1960: 67, па ћемо га цитирати у целини ради касније анализе. Ту је, у т. 83, речено следеће:

„а) Сугласници *д* и *ћ* губе се у изговору испред сливених сугласника *ц*, *ч*, *ћ*, *ђ* и *џ* (зато што ови у првом делу своје садрже елементе гласова *д* и *ћ*), па треба писати: *џубици* (а не *џубићци*), *добци* (а не *добићци*), *изузеци* (а не *изузећци*), *оца* и *оче* (а не *оћца* и *оћче*), *ћочеци* (а не *ћоћећци*), *ћреци* (а не *ћредци* или *ћрећци*), *суци* и *суца* (а не *судци* и *судца*), *бурмуција* (а не *бурмућијија* или *бурмуција*).

б) Од испуштања *д* и *ћ* испред сливених сугласника *ц*, *ч*, *ћ*, *ђ* и *џ* одступа се у властитим именима и од њих изведеним придевима када чувањем праскавих зубних сугласника треба да се истакне разлика према неком другом

сличном имену, или да се избегне претерана промена облика дотичне речи. То одступање имамо у овим случајевима:

1) Сугласник *д* може се писати, нпр., у презимену *Кадчић* и придеву *Кадчићев* (за разлику од *Качић* и *Качићев*), у зависним падежима од имена *Забрдац* – *Забрдаца*, *Забрдицу* или од *Брџудац* (место у Истри) – из *Брџудца*.

2) Сугласник *ѿ* пише се у речима сложеним с префиксом који се завршава гласом *д* ако реч почиње било којим сливеним сугласником:

оѿћушнуѿи (*одћушнуѿи*), *оѿѿеѿиѿи* (*одѿеѿиѿи*), *ѿоѿѿениѿи* (*ѿодѿѿениѿи*), а не *оћушнуѿи*, *оѿеѿиѿи*, *ѿоѿениѿи*, јер ове речи нешто друго значе“.

2.2.2.1. Овде се, у ствари, сликовито речено, ради о „скривеним геминатама“, тј. о удвојеним сугласницима од којих се један „крије“ у сливеном гласу и чини први од његових елемената (*ѿ* је, наиме, сливено од *ѿс*, *ч* од *ѿш*, *ћ* од *ѿи* и *мекоѿ с’*, *ђ* од *д* и *мекоѿ з’*, а *ѿ* од *дѿж*, како се у латиници и пише: *dž*). Стога би се дато правило могло формулисати и овако:

„Два иста сугласника, уз нормиране изузетке, не могу стајати један до другог ни кад се један од њих налази у сливеном сугласнику. Тако се сугласници *д* и *ѿ* губе испред сливених сугласника *ѿ*, *ч*, *ћ*, *ѿ* и *ђ*, у којима се налазе:

а. *оѿѿац* – *оѿѿца* → *оѿа*, *задаѿѿак* – *задаѿѿѿи* → *задаѿѿи*, *ѿредак*, *ѿредка* > *ѿреѿѿка* – *ѿреѿѿѿи* → *ѿреѿѿи*; тако и: *меѿѿак* – *меѿѿи*, *леѿѿак* – *леѿѿи*, *ѿодаѿѿак* – *ѿодаѿѿи*, *оѿѿѿадак* → *оѿѿѿѿѿи*, *радиѿѿи* – *радиѿѿѿи* → *радиѿѿи* и сл.

б. *симиѿѿ* + *ѿиѿа* > *симиѿѿѿиѿа* > *симиѿѿѿиѿа* → *симиѿѿиѿа* (тур. пекар), *бурмуѿѿ* + *ѿиѿа* > *бурмуѿѿѿиѿа* > *бурмуѿѿѿиѿа* → *бурмуѿѿиѿа*;

с. алтернативно: *ѿриѿѿовейѿка* → *ѿриѿѿовеѿѿи* и *ѿриѿѿовейѿки* (ијек. *ѿриѿѿовиѿеѿѿи* и *ѿриѿѿовиѿеѿѿиѿи*), *заѿѿонейѿка* → *заѿѿоневѿѿи* и *заѿѿонейѿки*, *биѿѿѿка* → *биѿѿѿи* и *биѿѿѿиѿи*.

Као што показују дати примери (*ѿредак* – *ѿреѿѿи*, *симиѿѿиѿа* од *симиѿѿѿиѿи* и *бурмуѿѿиѿа* од *бурмуѿѿѿиѿи*), кад се *ѿи* и *д* нађу испред сливених сугласника различите звучности, прво се једначе, а онда губе, јер се у њима садрже као први елемент (*ѿ* је, као што већ знамо, сливено од *ѿс*, а *ѿ* од *дѿж*, како се у латиници и пише: *dž*), па кад се сливени разложе на елементе: *ѿс* и *дѿж*, два иста сугласника, практично, долазе један до другог: *задаѿѿи(ѿс)ѿи* → *задаѿѿи*, *симиѿѿи(дѿж)ѿа* → *симиѿѿиѿа*, што по општем правилу доводи до губљења једног од удвојених сугласника (у овом случају онога који није везан у сливеном гласу)“.

2.2.2.2. Ово правило, како показује цитирана одредба Правописа 1960, има изузетака, па уз предложено формулацију треба додати:

„Сугласници *д* и *ѿ* ипак се пишу испред сливних, дакле као ’скривене геминате’, у два случаја.

1) у сложеницама на граници префиксалног морфема и основне речи: *оѿѿеѿѿиѿи* и (ијек. *оѿѿѿѿеѿѿиѿи*), *оѿѿеѿѿиѿи*, *оѿѿѿушнуѿи*, *надѿѿѿиѿѿиѿи* (надмашити у цилитању, тј. бацању цилита, копља) и

2) у неким властитим именима као што је *Кадчић* (за разлику од *Качић*) и сл.“.

2.2.2.3. Разлоге овим одступањима истакли су већ састављачи Правописа 1960. Ти су разлози, као и у свим другим случајевима где се стварају и

задржавају геминате, семантичке нарави, тј. где „чувањем праскавих зубних сугласника треба да се истакне разлика према неком другом сличном имену, или да се избегне претерана промена облика дотичне речи“, па се зато пише „*оѣићушнуѣи* (*одћушнуѣи*), *оѣиѣиѣиѣи* (*одѣиѣиѣи*), *ѣоѣиѣениѣи* (*ѣодѣениѣи*), а не *оћушнуѣи*, *оѣиѣиѣи*, *ѣоѣениѣи*, јер ове речи нешто друго значе“. Још је уочљивија разлика између ликова *оѣиѣиѣиѣи* и *оѣиѣиѣи*, што у писменом тексту без акцентуације може изазвати недоумице, па би и то требало узети као пример.

Кад се имају на уму изнесени разлози одступања од губљења сугласника *ѣи* и *д* испред сливених у којима се садрже као први сливени елемент, не само у сложеницама на граници префиксалног и коренског морфема него и у изведеницама (као што су наведена имена *Кадчић*, *Брѣудац* – *Брѣудца* и *Забрдац* – *Забрдоца*), више је него чудно што се неки лингвисти опирају укључивању међу те изузетке и имена *Градац* – *Градоца*, кад тај пример убедљивије него мање позната имена *Кадчић*, *Брѣудац* – *Брѣудца* и *Забрдац* – *Забрдоца* одговара разлозима задржавања „скривених гемината“, које овде имају изразиту фонолошку (дакле, диференцијалносемантичку функцију), па се тако и у писаном тексту и у изговору разликује је ли неко био у Градцу /грацц:/ или у Грацу /грацу:/ (у Аустрији). Заиста може да збуни кад се прочита да је Милован Глишић рођен у Грацу (а то је име села код Ваљева, а не главни град Штајерске, у Аустрији). Правопис МС 1993 не каже о томе ништа, Правопис 1960 у речничком делу бележи само „Градац (геогр.)“, дакле без облика у промени, који су исцрпно дати код апелатива: „*градац*, граца, мн. граци, ген градаца; *Градац* (геогр.)“ (стр. 244). Чак и код датих апелатива у неким облицима, тачније у целој множини, осим генитива, кад се напише онако како захтевају правописне норме 1960, тешко је закључити о чему је ту реч, шта значи: „граци“, „грацима“ и сл. Стога обоје (и географско име *Градац* и апелатив *градац*) треба нормирати као примере одступања од губљења сугласника *ѣи* и *д* испред сливених, дакле: *Градац* – *Градоца*, *Градцу* и *градац* – *градоца*, *градацц*, мн. *градци*, *градаца*, *градцима*, а уз то још и *Подградаци* (ради чувања етимологије: село „под градом“, у Поткозарју), без обзира на то што се ни наш поуздани језички саветник није определио за то логично решење, па даје само општу информацију:

„Градац: предложено је да се мења Градоца, Градцу, по аналогији с примерима задржавања *д* које даје П 60 (Забрдоца, Брдоца) и ради разликовања од имена Грац (у Аустрији). Други стручњаци сматрају да је правилно само Градац – Граца, Грацу (као *судац*, *суца* и сл.)“ (Клајн 2009: 49–50).

2.2.2.4. Овај вид консонантске геминације (са тзв. „скривеним геминатама“, без удвојених слова у писању, али јасно изражене у изговору) специфичност је српског језика, који Симеон 1969 не бележи. Ту, поред осталог, стоји: „У алфаветском писму геминација се обично означава двоstrukим сугласником“, што је илустровано примерима из италијанског и финског (у овом другом језику са удвојеним самогласницима, а не сугласницима). У нас није увек тако, па је потребно и то имати на уму, поготово што и „скривене геминате“, како је већ речено, имају фонолошку (диференцијалносемантичку) вредност и утичу на утврђивање правописних норми, у овом случају изузетака од губљења сугласника *ѣи* и *д* испред сливених сугласника.

2.2.3. С ортографског (па и ортоепског) становишта потребно је размотрити и однос према геминатама у речима страног порекла (најчешће ори-

јенталних, али и других) приликом њиховог преузимања из језика даваоца у српски језик. Ово утолико пре што наши правописни приручници (ни онај заједнички из 1960, ни актуелни српски из 1993) нису посветили томе потребну пажњу. Шкаљић 1965 не може нам у томе помоћи, јер, како је већ речено, то је речник дескриптивног, а не нормативног карактера, а уз то је, управо у бележењу апелатива и имена оријенталног порекла са изворним геминатама крајње недоследан. Тако на стр. 67 тога речника стоји: „*Abdùlāh (Abdùllāh) Avdùlāh*“ (различито, без геминате и с геминатом), а на стр. 555: „*Sejfùlāh*“ (само с једним l), иако и једно и друго име у своме другом делу има изворну реч *Allah*, с удвојеним ll, која се у истом извору објашњава овако: „*Ālāh, Alāha i Ālah, Ālāha, za-pravo Āllah m (ar.) Bog*“. Име *Muhàmed*, са бројним хипокористичима, бележи без изворних гемината, као и *Nurùdin*, где се такође у језику даваоца (турском), с даљом етимологијом из арапског) налази гемината: *Nuruddin* („светло вере“). Тако је и у апелативима, чак и онима из сакралне исламске сфере, где се у последње време осећа тежња ка изворном писању с геминатама, у Шкаљића 1965 нема доследности. Он бележи: „*dženáza (džennáza)*“, али „*dženàze-nàmāz*“ (238), као и „*džènet*“, „*džènètlja*“ (ib.), „*džehènem (džèènem)*“, „*dchenèmlja*“, „*džehènemtaš*“ (235) итд., све без изворних гемината.

Судећи по стандарднојезичкој пракси и ретким речима и именима оријенталног порекла у нашим стандарднојезичким приручницима, Шкаљић је следио већ утврђени узус да се у нас у транскрипцији страних речи геминате не преузимају, него се уместо њих пише једноструки словни знак. То би требало формулисати и као правило, уз дозвољена одступања у сакралним исламским текстовима (обично писаним латиницом), и то само кад се ради о именима и апелативима из сакралне сфере. Тако би се разликовало *Muhammed alejhi selam* („божји посланик“) и *Мухамед/Muhamed* – обично име у наших муслимана. И у *Abecednom pregledu ličnih imena* на крају књиге (Шкаљић 1965: 659–662), укључујући и ауторово *Abdulah*, нема ниједног имена с геминатама, а тако је и у пракси међу самим муслиманима и у изговору и у писању, незваничном и званичном (у изводима из матичних књига рођених), па је то разлог више да се та и слична имена, као и апелативи, не само из оријенталних језика него и из других (нпр. *Tasso* према итал. *Tasso*, или *Atlee* према енгл. *Atlee*), преносе у српски језик без гемината.

2.2.4. Геминате се у изговору јављају у нашем језику и између речи у акценатским целинама, када се прва реч завршава истим гласом којим почиње друга, на пример: из *Зворника* /из:ворнѝка/, уз *замерке* /уз:амерке/, од *турских* /от:урских/ (времена), под *трачницама* /пот:рачницама/, с претходном променом по звучности *д* у *џ*, али се та промена, као ни геминате у изговору, не означавају у писаном тексту, јер се ради о две лексема с размаком, а у нас се све гласовне промене, па и појаве као што је стварање гемината, региструју при писању само у оквиру једне речи, а не и између њих у акценатској целини. Стога овај вид геминације није важан са ортографског, али јесте с ортоепског становишта, па га треба имати на уму при темељитој обради и изради основа ортоепије српског језика. Добар подстицај за то може се наћи у расправи *Prilog ortoepiji hrvatskosrpskog književnog jezika* (Силић 1971: 5–20), где се, на више места, указује и на однос ортоепије и ортографије, па је у том смислу геминација у изговору, као фонолошки карактеристична појава, важна и за фонолошки, па и морфонолошки правопис, какав је наш.

У српском језику постоје и остала удвостручавања језичких елемената: **силабичка** (као у примерима „*зуббоља, зџмомбран, мркокошци* (црнци), *мекџорка* (бундева)“, јер би „губљењем једног од два узастопна истоветна слога ... ове речи добиле облике који не би јасно означавали одговарајуће појмове, па су зато и познате само у наведеним облицима“, док се у осталим речима, где такве опасности нема, под утицајем хаплоглогије, изговара и пише „*орденосац* (од *орденоносац*), *орденоша* (од *орденоноша*), *од јџвог* (м. *јововоџ*) лишћа, *блаџовење* (од *блаџоџовење*, т. ј. смиреност)“ (Стевановић 1964: 96), као и **лексичка** (понављање истих речи), што припада поетици, где је то једно од стилских изражајних средстава, па се тиме, иако и то Симеон 1969 убраја у геминате (у ширем смислу), овде нећемо бавити.

3. На основу изложене анализе, на крају треба истаћи неколико важних чињеница, посебно са ортоепског и ортографског становишта.

3.1. И поред занемаривања и одсуства у нашим стандарднојезичким приручницима (граматикама и правописима) термина *џеминација* којим се појава о којој је овде реч обележава, она у савременом српском језику постоји, и то у свим видовима у којима се иначе појављује. Заступљена је, и у усменом и писменом говору: најчешће, **самогласничка** и **сугласничка** – ова друга у два вида, од којих је један, онај други (в. горе т. 2.2.2), карактеристичан управо за наш језик, јер се испољава у усменом говору, а у писменом на специфичан начин, и, ређе **силабичка** и **лексичка**.

3.2. Све врсте гемината у српском језику имају фонолошку (тј. диференцијалносемантичку) функцију, па су као такве веома важне у писменом и усменом изражавању, јер утичу на јасно и правилно преношење порука у језичкој комуникацији. То је већ довољан разлог да им се посвети неопходна пажња.

3.3. Геминате у српском језику везане су углавном за одступања од одређених фонетских појава: укидања хијата (код самогласничких), губљења сугласника (код сугласничких) или хаплоглогије (код силабичких). Стога њихово уочавање у живом говору и прихватање као критеријума нормирања (укључујући и транскрипцију страних речи) може бити од значаја за усавршавање система наших ортоепских, ортографских и граматичких норми, а самим тим и употпуњавања и осавремењивања наших стандарднојезичких норматива.

3.4. Због свега тога геминацију као појаву у српском језику треба и даље систематски проучавати, укључити у нормативистичке активности, а саме термине *џеминација* и *џеминате* укључити у нашу лингвистичку терминологију, не само на општем теоретском плану него и у националној нормативистици, па и педагошкој пракси, у настави српског језика у школама, где је, уз граматику и правопис, више пажње потребно посветити и ортоепији као основи правилнога усменог изражавања. Ради тога је израда основа ортоепије српског језика и практичних приручника из те области један од приоритетних задатака наше науке о језику и прека потреба језичке праксе.

Литература

- Клајн 2009: Иван Клајн, *Речник језичких недоумица*, десето издање, Нови Сад: Прометеј.
 Пецо–Станојчић 1972: *Enciklopedijski leksikon „Mozaik znanja“*, I, *Srpskohrvatski jezik* (redaktori dr Asim Peco i Živojin Stanojčić), Beograd: Interpres.

- Правопис 1960: *Правопис српскохрватскога књижевног језика са правописним речником* (израдила Правописна комисија), Нови Сад: Матица српска – Загреб: Матица хрватска.
- Правопис МС 1993: *Правопис српскога језика, I. Правила и њихови основи II. Рјечник уз правопис* (приредили Митар Пешикан, Јован Јерковић и Маго Пижурица), Нови Сад: Матица српска.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Силић 1971: Josip Silić, *Prilog ortopediji hrvatskosrpskog književnog jezika, Prilozi nastavi srpskohrvatskog jezika i književnosti*, III/3 (1970/71), Banjaluka: Društvo nastavnika srpskohrvatskog jezika i književnosti BiH.
- Симеон I–II 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, I (A–O), II (P–Ž), Zagreb: Matica hrvatska.
- Стевановић 1964: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички сисџтеми и књижевнојезичка норма), I, Увод, Фонетика, Морфологија*, Београд: Научно дело.
- Шипка ²2010: Милан Шипка, *Правописни речник српског језика са правописно-граматичким саветником*, друго, поправљено и допуњено издање, Нови Сад: Прометеј.
- Шкаљић 1965: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

S u m m a r y

Milan Šipka

GEMINATION IN SERBIAN

The author addresses a phenomenon of gemination in Serbian. The following three forms of this phenomenon are treated in this paper: 1) the superlative degree of the adjectives with an initial “j” sound, e. g., *najjači /naj:ačil*, *najjednostavniji /naj:ednostavnijil*, 2) some compound words on the border between the prefix and root morpheme, where the “t” sound is eliminated in front of the affricates but it is maintained in writing, e. g.: *potcijeniti /poc:ijeniti/*, *otčepiti /oč:epiti/*, *otčušnuti /oč:ušnutil*, and 3) some proper names and other words of Middle Eastern origin, but only in sacral language, e. g., *Muhammed /Muham:ed/* a. s., *džennet /džen:et/*, *džehennem /džehen:em/*, etc.